

הזמנה למפגש מקוון בנושא

דמוקרטיה במשבר

שני | 22.6.2020 | 12:30-8:45

מפגש וועדת ערכים – "דמוקרטיה במשבר" – על חינוך לאזרחות ולדמוקרטיה

סיכומי הרצאות ממפגש מקוון שנערך ב- 22 ביוני 2020

מושב ראשון – חינוך לאזרחות ולליברליזם

פרופ' יולי תמיר, מכללה אקדמית בית ברל (נשיאה נכנסת), לאומיות וליברליזם

השאלה לגבי חינוך לדמוקרטיה הייתה פעם יותר פשוטה כשהיה טווח מסוים של הסכמה על ערכים שהם גם אוניברסליים וגם אזרחיים. נדמה שהקושי הגדול שלנו כיום נובע מהעובדה שההסכמה הזו התרסקה ונוצר בעצם מצב של לעומתיות של עמדות שנראו פעם לגמרי מקובלות על הכלל. למשל, אפילו "לימודי דמוקרטיה" הפכו למושג פוליטי שצריך לאזן אותו. מכאן מגיע הקושי.

הדיון על מעמדו של בית המשפט הפך אמירות בזכות הדמוקרטיה וזכויות אדם לסוג של מאפיין של השמאל. זה לא קרה רק אצלנו ואנחנו חלק מגל שהוא גדול מאתנו. מעולם לא יצאו כל כך הרבה ספרים על כישלון העולם הליברלי-דמוקרטי. זה קרה לנו מהר – אובדן האידיאולוגיה הזו. מאז עלייתו של הנשיא טראמפ אנחנו רואים שהחשיבה הזו נמצאת בשפל ולכן קשה מאד לחנך לאורה. לסיכום, ההצעות של תמיר הן: (1) שהציון באזרחות יקבל משקל רב יותר (2) לשלב את הערכים האנושיים של כבוד לאחר וחיים משותפים בחברה מגוונת (3) לא לפחד להתעסק בנושא היהודי-ערבי ישירות. חשוב שנוכל ליצור מתווה ערכי שעל בסיסו נוכל להתדיין ללא הגעה לקונצנזוס.

פרופ' דן אבנון, האוניברסיטה העברית, אזרחות דמוקרטית נגד חינוך ליברלי

נושא הפער בין חזות למעשה הינו נושא חיוני למחקר בעת שעוסקים בפני הדמוקרטיה בישראל ובחינוך דמוקרטי ליברלי. האופי הדמוקרטי, המושתת על עיקרון שלטון הרוב, נמצא במתח עם הערכים שהחינוך ליברלי מבקש לקדם. כדי להמליץ המלצה כלשהי, צריך קודם כל לאפיין את התופעה ולהבין את הפער. אבנון הציג את התופעה ממספר זוויות והציע מחשבות לפתרון. כדי לזהות אפשרות לשילוב ערכים ליברליים עם ערכים דמוקרטיים, יש לזהות את המשמעות של "דמוקרטיה" ו"דמוקרטיה" בעת הזו. בלא זיהוי זה אין טעם לדבר על קידום "ערכים ליברליים" שבעת הזו אינם חלק מהתפיסה הדמוקרטית בישראל.

מה היא דמוקרטיה בתהליך הפוליטי ובחינוך האזרחי בני זמננו? הכנסת בעשור האחרון נחלשה והאופוזיציה נחלשת יחד עם ירידת עוצמת המפלגות. ובייחוד ב-2020 אחד הדברים המתעתעים הינו שהאופוזיציה היא

גם חלק מהקואליציה. דוגמה נוספת – מחלוקת שהייתה בין בית המשפט לממשלה, האם בית המשפט מחויב להשתתף בטקס ממלכתי לציון 50 שנה ליהודה ושומרון? האם זה אירוע פוליטי או ממלכתי? ממלכתיות היא הכיפה המשותפת שנמצאת מעל כל הערכים שלנו ואמורה להוות חסם אידיאי ופרקטי לסקטוריאליזם. כיום התפישה החדשה שממלכתיות = החלטת שלטון הרוב, נכנסת לתודעה ולפרקטיקה.

דוגמה נוספת היא ספר האזרחות שמקדם את עיקרון הרוב כקודם לערכים פלורליסטיים. בישראל בפרקטיקה ובהוראה של החינוך דמוקרטיה חוקתית וליברלית שאיננה נשענת על הכרעת הרוב, היא נחותה. לסיכום, הצעותיו של אבנון הן: (1) להקים מועצה לחינוך ממלכתי אשר תאזן את השיטה שנשלטת על ידי פוליטיקאים נבחרים שאמונים על עקרון שלטון הרוב בלבד. מועצה כזו תשים דגש על חינוך אזרחי ליברלי-הומניסטי. (2) ליצור קואליציות של יחידים וארגונים אזרחיים המחויבים לערכי יסוד ליברל-הומניסטים. (3) להחיות את השפה הליברל הומניסטית וללמד ערכים דרך תכניות לימודים שמבוססים על פרקטיקות של מפגש והתנסות שמהווים מצע להכרה בלתי אמצעית של ערכי יסוד ליברליים והומניסטיים.

מושב שני – תחושות לאומיות והכרת האחר במערכת החינוך

פרופ' (אמריטה) שפרה שגיא, אוניברסיטת בן גוריון בנגב, חברת ועדת המומחים – תחושת קוהרנטיות לאומית ופתיחות כלפי האחר – הילכו שניים יחדיו?

איך מתמודדת חברה בסכסוך מתמשך? חברות שמעורבות בסכסוכים מתמשכים ואלימים מפתחות רפרטואר פסיכולוגי פונקציונלי ברמה הקולקטיבית, המאפשר לחבריהן להתמודד עם המצב. תחושת הקוהרנטיות הלאומית מהווה גורם משמעותי המסביר את יכולת ההתמודדות של החברה בסכסוך. המושג מורכב משלושה מדדים: מובנות, נהילות ומשמעותיות. לאומה יש משמעות לחבריה ע"י סיפוק אתגרים, מטרות, חזון וגורל משותף.

שתי דוגמאות מחקריות לכך: בתקופת הקורונה נמצא כי תחושת הקוהרנטיות תרמה באופן מובהק לבריאות הנפשית ולרווחה (בעיקר בקרב מצביעי ימין מרכז). במבצע 'צוק איתן', בלחימה בעזה, תחושת הקוהרנטיות התחזקה בעקבות הלחימה, אבל נמצאה קשורה באופן שלילי עם פתיחות לקבלת הנרטיב של האחר ועם הנכונות לפיוס.

ממצאי המחקרים השונים בתחום מעלים דילמה מצד אחד חשוב לאומה בקונפליקט מתמשך לשמר את תחושת הקוהרנטיות הלאומית כמשאב שמאפשר לנו כחברה להתמודד עם הסיטואציה הקונפליקטואלית, ומצד שני חיזוק תחושת הקוהרנטיות הלאומית גורם במקביל לירידה במתן הלגיטימציה לאחר.

האם אפשר לפתח תחושת לאומיות שאיננה פוסלת את האחר והיא פתוחה ומכילה יותר? במחקרים שערכנו במרכז לחקר סכסוכים מסתמן שהדבר אפשרי. באוני' בן גוריון בנגב ערכנו מפגשי דיאלוג שכללו למידה של הנרטיב של האחר הפלסטיני על ידי קריאת טקסטים, הרצאות, סיורים ודיונים רפלקטיביים. במחקרים מלווים של הסדנאות הסדנא מצאנו שתחושת הזהות הלאומית לא רק שלא נחלשה אלא אפילו התחזקה במעט ויחד עם זה הלגיטימציה של הנרטיבים הפלסטיניים ותחושת האמון כלפיהם עלתה.

לסיכום, ניתן לשנות את רמות הפתיחות לאחר במערכת החינוך מבלי לאבד את הזהות שלנו. יש ליצור תוכניות חינוכיות החל מגילאי הגן שהן מחזקות את הזהות הקולקטיבית של הילדים ובמקביל מפתחות ערכים הכללה וקבלה של האחר או של מי שאיננו חושב כמוני.

ד"ר טלי זיו וגב' סמר אלדינה, אוניברסיטת בן גוריון – היכרות עם האחר בגיל הרך: מחקר הערכה להתערבות בגני ילדים

מבנה מערכת החינוך בישראל לא מעודד מגע בין הקבוצות השונות בחברה הישראלית וילדים אין הזדמנות לפתח סובלנות וקבלה של דעות אחרות. מחקרים מראים כי כבר בגיל צעיר מתפתחת העדפה לקבוצה שלי ועמדות שליליות כלפי קבוצות אחרות. למשל, מחקר בארה"ב הראה שילדים יבחרו לשחק עם ילדים שדומים להם מבחינת גזע ושפת דיבור. מיזם 'הגן שלי מגוון' הינו פיילוט שכולל מפגש עם גננת מקבוצה תרבותית "אחרת". בפועל, גננת יהודייה נכנסת לגן ערבי וגננת ערביה נכנסת לגן יהודי במהלך כל השנה למשך שעתיים בשבוע ונמצאת בגן ביחד עם גננת האם. באופן זה, הילדים נשארים בסביבה הבטוחה שלהם (אותו הגן, אותם הילדים) ונחשפים להיכרות עם גננת שונה מהם, אשר חושפת אותם לתרבות, שפה ומנהגים אחרים. המיזם נערך בגנים ממלכתיים כך שההורים אינם בהכרח מחויבים לנושא זה ברמה האידיאולוגית בניגוד לגנים מעורבים יהודים-ערבים.

הממצאים והראיונות שקיימנו עם הגננות מעלים כי התוכנית משפיעה על הילדים לטובה ומשמחת אותם. מצד ההורים חלקם, בעיקר בקרב היהודים, היו בהתחלה אדישים ולא התעניינו אך באופן הדרגתי הם גם הכירו את הגננת וקיבלו אותה. בקרב ההורים הערבים רובם המכריע העריכו מאד את ההגעה של הגננת היהודייה. לסיכום, הפרויקט מחזק את "תאוריית המגע" הגורסת כי ההיכרות הבלתי אמצעית מסייעת להפחית דעות קדומות ויוצרת מודל לחיים משותפים.

גב' דניאלה פרידמן, מנהלת המטה לחינוך אזרחי וחיים משותפים – על העשייה במשרד החינוך
במשרד החינוך ישנם מספר גופים שעוסקים בנושא הזה בתיאום ובשיתוף פעולה. המטה לחינוך אזרחי עובד עם כלל הגילאים מגילאי הגן ועד על יסודי. המטה עובד עם כלל בית הספר, גם עם מפקחים, מורים וגננות ולא רק עם התלמידים. פרויקטים מובילים של המטה כוללים: למידה משותפת של תלמידים בתחומי דעת שונים בעיקר באנגלית; פתיחת מגמות משותפות באמנויות. המגמות המשותפות נועדו גם לשם לימוד משותף וגם לצורך איגום משאבים, תהליך אותו מובילים המורים בשטח; ההכשרה כוללת פיתוח מקצועי למנהלים, גם אם היא יותר קצרה וגם למורים היא כוללת בין היתר עיסוק בזהות הפרטיקולרית והאוניברסלית; מתן כלים שעשויים לסייע למורה בהכנה לקראת מפגש משותף עם תלמידים מחברה אחרת וליווי ביישום. תכניות נוספות כוללות שילוב מורים ערבים בבתי ספר יהודיים ולהפך.

נושאים נוספים על סדר היום של המטה כוללים פיתוח יחידת לימוד העוסקת במניעת גזענות וחיים משותפים; הקמה בשיתוף עם מרכז אקורד וקרן לאוטמן פרויקט של קהילות מורים אשר מובילות חינוך אזרחי וחיים משותפים בין החברות. הקהילות אמורות לייצר תכנית בית ספרית רחבה על פי הצרכים המתאימים לקהילה. למשל, אם בנתניה ישנם הרבה עולים חדשים אז המהלך הבית ספרי יתייחס לנושא של חיים משותפים בין מהגרים לוותיקים. לסיכום, המטה עובד בשיתוף עם ארגוני החברה האזרחית וכן שם דגש על מציאת העוגנים בבית הספר כדי לדאוג להשפעה מתמשכת של התהליכים שנעשים ביוזמת המטה.

מושב שלישי – על הגזענות וביטוייה במערכת החינוך

ד"ר סראב אבררביעה קווידר, אוניברסיטת בן גוריון, חברת ועדת המומחים – היבטים גלויים וסמויים של גזענות.

גזענות כוללת יחוס תכונות סטראוטיפיות ומהות ביולוגית שאינה משתנה. כלומר, הפיכת תכונות תרבותיות לזהות מהותנית שאינה משתנה. הגזענות לא נמדדת בכוונות שלה אלא בתוצריה, גם התנהגויות שאינן נעשות בכוונה תחילה הן התנהגויות שמוגדרות כגזעניות. "הגזעה" כוללת תהליך של הבנייה חברתית על בסיס של תפישת גזע ומסמניו השונים. בישראל הייתה קיימת רתיעה מהמונח גזענות בשל ההיסטוריה של השואה ומלחמת העולם השנייה. הגזענות ע"פ הגדרת מילון אבן שנהב מושווית לתיאוריית הגזע הנאצית. לכן, לרוב משתמשים במלים עדתיות, הגירה, נחיתות/עליונות של הקבוצה בלי לציין את המילה גזע.

תיאוריית הגזע הביקורתית ראשיתה בשנות ה-70 והגיעה מהאסכולה המשפטית בארה"ב. הטענה העיקרית היא שבניגוד לתפישה הליברלית, התיאוריה מנציחה את השעתוק בצורה יותר סימבולית. מושגי יסוד של התיאוריה: 'התלכדות של אינטרסים' = הממסד יקדם את הקבוצה הפחות דומיננטית רק כאשר זה יעלה בקנה אחד עם הקבוצה הדומיננטית. **ההצטלבות** = הגזענות תמיד נפגשת עם צירים רבים חופפים או מתנגשים שמגדילים את ממדי הדיכוי. **גזענות היא ממסדית** = ולא אינדיבידואלית ומחלחלת באמצעות השיח והופכת לנורמה. רק דרך הנרטיב והחוויות של אותן קבוצות שחוות את הגזענות אפשר להבין את מבנה הדיכוי. **הלובן** = מוניטין וסטטוס למוסדות חינוך הגמוניים, מראה, דיבור, תרבות לבנה. **פריבילגיה לבנה** = "דימוי האדם ההולך ברחוב ודוחפים לכיסו כסף מבלי שיבקש" – אנשים שנולדו לתוך הקבוצה ולא מודעים לפריבילגיה שלהם. תרבות, שפה, דת ומוצא קובעים עליונות לעומת נחיתות תרבותית.

לסיכום, הקבוצה הלבנה משמרת את עליונותה ושליטתה באמצעות משטרי הצדקות ורציונליזציה. וכן ביצירת נרטיבים שמבנים את המציאות באופן שבו תישמר הפריבילגיה שלהם. למשל, האם ניתן לדבר על הנכבה כמו שמדברים על יום העצמאות? האם ישנו שוויון בלוח החגים? החינוך הרב-תרבותי לרוב מתמקד בשירים, ריקודים ומאכלים מבלי לשנות את סדר היום החברתי-פוליטי. באופן מהותי, ישנה הטיה במדדי ההערכה, הטיה תרבותית של תוכניות הלימודים וגם אפליה במימון הציבורי של בתי הספר. ישנה יצירה של סנקציות תקציביות והרתעות סמויות למי שלא 'מתבטא נכון' ותיוג אמירות ומעשים כפוליטיים ולכן פסולים.

ד"ר צבי בקרמן, האוניברסיטה העברית – חינוך לזהות מול חינוך לשלום: זהות מנצחת

בהרצאתי אציג שלושה דברים פשוטים ומעשיים שלמדתי במחקר אתנוגרפי ארוך טווח שבצעתי בבתי הספר הדו-לשוניים בישראל.

כיון שמדובר במפגש האמור לגשר בין המחקר לבין הפרקטיקה החינוכית, אציג את הדברים ללא רקע תיאורטי.

המעוניינים ברקע זה, יוכלו למצוא אותו בפרסומים הרבים שפרסמתי בספרות המדעית ב-20 השנים האחרונות.

1. למרות הציפיות לקשיים רבים עקב טיבם הרב-תרבותי של בתי הספר הדו-לשוניים, בתי הספר עושים עבודה חינוכית טובה, נדמה שעבודה זו הלכה והשתפרה ככל שבתי הספר התרחקו (לא שכחו) מהיבטים אידיאולוגיים והתמקדו בהיבטים חינוכיים לימודיים.

2. אין ספק שכל המעורבים בבתי הספר, בכל הנוגע ליחסים בין הקבוצות השותפות ליוזמה, משתנים במקצת אך נדמה שהמורים משתנים יותר מכולם. הדבר אינו מפתיע כיון שעבור המורים, בתי הספר הם מציאותם האמיתית- מקור פרנסתם בשונה מהורים ותלמידים שעבורם בתי הספר הם חלק מחוק חינוך חובה, מציאותיים עדיין אבל פחות. בין המורות, המורות הפלשתינאיות, הן הלומדות יותר. מעמיתותיהן היהודיות הן לומדות על חברת הרוב בישראל, מה היו רוצות לקחת ממנה ועל מה לוותר בכל הנוגע לשיטות פדגוגיות וליחסים בין אישיים. המורות היהודיות לומדות גם הן, אך פחות. לחברת הרוב נדמה שיש פחות דחף.

3. במפגשים בהם נידונים נושאים היסטוריים לאומיים, המורות במתח, הילדים לא. בדיונים אלו, כאשר המורים מתדיינים בנושאים אלו, המורים היהודים מוכנים להעניק הכרה לפרספקטיבות היסטוריות שונות ובתמורה, דורשים סימטריה. לא יתכן שהיהודים סבלו פחות.

במהלך המחקר, צצו שאלות רבות, שאלתי את עצמי האם זה לא פרדוקסלי שכדי לקיים מפגש בין קבוצות ובין תרבויות, צריך קודם לכוון ולתחזק את אותן קבוצות ותרבויות. שאלתי את עצמי גם האם התופעות להן אני עד, הינן התשובה לשאלה מה קורה כאשר מבוגרים מוצאים פתרונות לבעיות שלילדים אין.

גב' יעל נאמן, מנכ"לית קרן לאוטמן – תרומת החברה האזרחית לחינוך האזרחי

אני קוראת דווקא להשתמש במילה דמוקרטיה וגורסת כי חשוב לא להתיימש ממושג זה. צריך להחזיר אותו לקונצנוס כי הוא הרבה פחות טעון מהמושג ליברליזם. סעיף 2.2 במטרות החינוך כולל את החינוך לדמוקרטיה אשר מתבצע בהרבה מאד זירות. החינוך הדתי והחרדי נהנים מאוטונומיה גדולה, ולא מהססים לעשות חינוך אידיאולוגי נחוש. ואילו החינוך הערבי והממלכתי נשלטים על ידי שרים שהם לא מהקבוצה שלהם ולכן קיים קושי לקבוע את התכנים הערכיים.

דווקא נושאי הלימוד במקצוע האזרחות לא כל כך משפיעים. העבודה המשמעותית בתחום החינוך לאזרחות ודמוקרטיה נעשית על ידי המגזר השלישי. מדובר בגופים ותיקים מזה עשרות שנים אשר מכשירים מורים ומלווים את בתי הספר, כותבים ניירות עמדה והולכים לשר החינוך ולוועדות הכנסת. במשרד החינוך קיים המטה לחיים משותפים אשר מתקצב ב-10 מיליון ₪, תקציב זעום ליישום. וכן מנהל חברה ונוער פועל עם עמותות שמזוהות בעיקר עם קידום זהות יהודית. למשל, אם מקישים היום במאגר התוכניות 'דמוקרטיה' מקבלים 26 תוצאות, לעומת הקשה על 'ערכים' בה מקבלים מעל 500 תוצאות. לסיכום, מבחינה ערכית – המגזר השלישי מייצג טוב יותר את הקהילות. יש לסמוך על מנהלי בתי"ס שיבחרו את התוכניות המועדפות עליהן לקידום החינוך האזרחי והדמוקרטי מתוך ההיצע של העמותות. ועל משרד החינוך לתמוך בשקיפות ובאופן שוויוני בעמותות אלו.